

Dr. sc. Agneza SZABO

## ANDRIJA STANGER, ISTAKNUTI HRVATSKI POLITIČAR I ZASLUŽNI PROSVJETNI I KULTURNI DJELATNIK

UDK: 32-05 Stanger, A.  
UDC: 930.85(497.5 Istra)"18/19"

Izvorni znanstveni rad  
Original scientific paper

Ključne riječi: *Andrija Stanger, Volosko, Opatija, povijest*

*Andrija Stanger spada u red hrvatskih velikana volšćanskog kraja, koji su živjeli i radili u tijeku druge polovice XIX. i prvih desetljeća XX. stoljeća. Za sada provedena istraživanja potvrđuju da je tri mandata bio izabrani zastupnik hrvatskoga naroda u Pokrajinskom saboru u Poreču, u dva mandata i potpredsjednik Sabora, te da je radio na promicanju kulture i prosvjete, kao i utemeljenju hrvatskih ustanova u Istri, npr.: Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru, i druge. Bio je i kroz niz godina načelnik općine Volosko, potom Volosko-Opatija. Premda su ga suvremenici smatrali ponosom Voloskog i Opatije, morao se nakon talijanske okupacije Istre godine 1918. povući iz javnoga života. Iako ga je narod poštovao i dalje, a istaknuti hrvatski pjesnici i nakon njegove smrti slavili u svojim pjesmama, još ni danas ne nalazimo njegova imena niti u jednoj hrvatskoj enciklopediji ili pak leksikonu.*

*Stoga ovaj rad u povodu 160. obljetnice Župe sv. Ane u Voloskom, u kojoj je rođen i radio, želi pridonijeti ispravljanju ove nepravde.*

*"Svoje si Volosko i Opatiju cojetnu  
Branio i čuvo i ne dao strancu (...),  
I temelj si dizio za budućnost sretnu.  
Svršio si slomljen u svojemu kutu,  
Al' tvoj pogreb opet otkri, Bog i vjera, (...)."*  
Rikard Katalinić Jeretov, 1934.

## 1. Umjesto uvoda

Među brojnim i zaslužnim hrvatskim velikanima vološćanskog kraja, koji su živjeli i radili u tijeku druge polovice XIX. i prvih desetljeća XX. stoljeća, ističe se i dr. Andrija Stanger. Osim što je bio u tri mandata izabrani zastupnik hrvatskoga naroda u Pokrajinskom saboru u Poreču, bio je i kroz niz godina načelnik općine Volosko, potom Volosko-Opatija. Premda su ga suvremenici smatrali ponosom Voloskog i Opatije, morao se nakon talijanske okupacije Istre godine 1918. povući iz javnoga života. Iako ga je narod poštovao i dalje, a istaknuti ga hrvatski pjesnici i nakon njegove smrti slavili u svojim pjesmama, ipak još ni danas ne nalazimo njegova imena niti u jednoj hrvatskoj enciklopediji ili pak leksikonu. Izuzetak su pred nekoliko godina objavljeni zbornici ili knjige u kojima se spominje njegovo ime s bitnim biografskim podacima o njegovu životu i radu. Njima se pridružuje i ovaj prilog, koji želi doprinijeti boljem poznavanju života i djela Andrije Stangera, koji je svojim djelovanjem zadužio Volosko i vološćanski kraj, i cijeli hrvatski narod.

## 2. Političko okruženje i obilježja javnog djelovanja

Kao što je već poznato, Andrija Stanger rođen je u Voloskom 1853. godine i u istom je gradiću umro 1934. godine. Samo nekoliko godina prije njegova rođenja, odnosno burne godine 1848., Volosko je postalo samostalna općina sa sjedištem istoimenog kotara, centar administrativnog, kulturnog i gospodarskog života. Nakon sloma apsolutizma, tzv. Bachovog (1851.-1860.), i u Istri je uveden parlamentarni sustav. To znači da je uređen Pokrajinski sabor (Dieta provinciale) sa sjedištem u Poreču, ali su većinu imali Talijani. U organizaciji pravosuđa Zemaljski sud u Trstu kao prvostupanjski sud nadležan je i za kotar Volosko. Tih godina vološćanska kapelanija preuređena je u samostalnu katoličku župu i odvojila se od župe u Kastvu. Andriju je krstio i poučavao u vjeri domaći sin Vjekoslav Kranjec, koji je u Voloskom služio kao župnik skoro tri desetljeća (1850.-1886.). Za svoga župnikovanja uredio je unutrašnjost crkve i postavio prve temelje šire pastorizacije novouređene župe koja se prostirala od Preluka (Pavlovca) do potoka Slatine u današnjoj Opatiji. Za njegova služenja Volosko se postupno urbanizira, a sagrađeno je i vološćansko groblje (1868.) u kojem će kasnije i sam Kranjec naći svoj zadnji počinak. U doba župnika Kranjeca

to je područje zajedno s Opatijom kao i drugim okolnim područjima Kvarnera oplovio vlastitom jahtom nadvojvoda Ludvig Salvator von Habsburg, i svoja je divljenja o njegovim ljepotama zajedno s crtežima objavio u zasebnom putopisu.<sup>1</sup>

Nakon školovanja u Voloskom te gradu Rijeci, gdje su mu bili učitelji i glasoviti hrvatski preporoditelji Fran Kurelac i Ivan Fiamin, svećenik i književnik, Stanger je upisao studij prava u Beču, te postiže i doktorat iz iste struke. U Beču se Stanger upoznao i s drugim mladim hrvatskim rodoljubima, uglavnom pravaške orijentacije, i taj će politički program temeljen na učenju Ante Starčevića slijediti kroz cijeli život. Nakon završetka studija Stanger dobiva mjesto kao odvjetnički pripravnik u Trstu, ali se i ovdje povezuje u radu s uredništvom prvog hrvatskog preporodnog glasila u Istri *Naša sloga*, kojega ovdje pokreće porečki biskup Juraj Dobrila (1870.). S tim glasilom surađivao je Stanger već i ranije kao student. Primjerice, u prvom broju *Naše sloge* za godinu 1874. otisnut je Proglas "Hrvatskom narodu po Istri i otocih" što ga je izradila mlada pravaška inteligencija protiv osnivanja talijanske gimnazije u Pazinu. Prosvjed je potpisalo 18 svećenika i 17 laika, među kojima je, osim Eugena Kumičića i Matka Laginje i drugih, također i mladi Andrija Stanger.<sup>2</sup> Važno je spomenuti da se Stanger uskoro iz Trsta vratio u Volosko, ali je i dalje surađivao s *Našom slogom*, koja je u prvih dvadeset godina izlazila kao dvotjednik (do 1899.), a zatim nakon prelaska u Pulu kao tjednik (1899.-1915.). Kako se može vidjeti iz impresuma, *Naša sloga* je bila "poučni gospodarski i politički list", namijenjen seljačkom puku, ali zbog svojih političkih stajališta i "ogledalo narodne borbe u Istri". Pri tome se ideje vodilje istarskog svećenstva pri ostvarivanju Hrvatskog narodnog preporoda u Istri zrcale u priložima kojima je bit osvještavanje seljaka kao pripadnika suverene hrvatske nacije i poučavanje o njihovim nacionalnim i ljudskim pravima. Nacija povezana jezikom, kulturom, sviješću o zajedničkoj povijesnoj baštini i kršćanskom vjerom mora postati nositelj i tvorac svoje vlastite sudbine. Budući da je nacija Božje djelo, rad za narod i njegovu slobodu i državu postaje kršćanska dužnost. Samo podizanjem narodne samosvijesti kao pripadnika suvremene hrvatske nacije seljak se oslobađa od svog ropskog položaja, pa ga u tu svrhu treba sustavno prosvjeđivati.

Na samom početku izlazenja *Naša sloga* tiskala se u nakladi od 500 primjeraka, a poslije u više od 1000 primjeraka. Znatan dio distribuirao se besplatno jer su donatori lista bili biskupi Juraj Dobrila i biskup Josip Juraj Strossmayer. Osim toga, Dobrila je već 1854. godine objavio u Trstu glasoviti molitvenik *Otče budi volja Tvoja!*, kojega je zasigurno poznao i Stanger, a neposredno prije pokretanja *Naše sloge* na biskupovu

<sup>1</sup> Ludvig SALVATOR v. HABSBURO, Beč 1886. Riječ je o prijevodu originala na njemačkome jeziku što ga je načinio Dr. Ljudevit KRMPOTIĆ u zasebnoj knjizi Salvatorovih putopisa pod zajedničkim naslovom: *Jahtom duž hrvatske obale (1870.-1910.)*, Hannover-Čakovec, 1998. Naravno, Salvatorovi bi putopisi zahtijevali stručnog komentara, što nije ovdje moguće učiniti.

<sup>2</sup> Goran CRNKOVIĆ, "Andrija Stanger političar i javni djelatnik", *Dometi* 2-12, Znanstveno-kulturna smotra, Matica hrvatska – ogranak Rijeka, Rijeka, 1995., str. 147-149; Nevio ŠETIĆ, "O povezanosti Istre s ostalim hrvatskim zemljama", *Naša sloga 1870.-1915.*, Zagreb 2005., str. 66.

su inicijativu u Trstu objavljena i dva godišta kalendara *Istran* na hrvatskome jeziku, za 1869. i 1870. godinu. Prvi je sastavljen u Strossmayerovom narodnjačkom duhu, a u drugom, u kojem su i prilozi mladih pravaša, ostvaruje se i postupni prodor pravaške politike u narod. Istovremeno je u Kopru izlazio politički i gospodarski dvotjednik *La provincia dell' Istria (Istarska pokrajina, 1867.-1894.)*.<sup>3</sup>

I ne samo to. Sedamdesete i osamdesete godine 19. stoljeća jesu i godine u tijeku kojih se i Andrija Stanger kao svršeni doktor prava vraća u svoje Volosko i vodi privatnu odvjetničku kancelariju (do 1895.), kada pobjedom Hrvatske stranke na izborima postaje načelnikom općine). To su i godine kada je već znatno proširen *taborski pokret* i u Istri, što znatno pridonosi učvršćenju i organizaciji hrvatskog nacionalnog integracijskog pokreta. Ovaj su pokret s obilježjima masovnog nacionalnog okupljanja, time i narodnog osvješćivanja, po uzoru na Slovence (a još ranije i na Čehe), prihvatili i Hrvati Istre, Kvarnerskih otoka i Primorja. Prvi hrvatski tabor u Istri održan je 21. svibnja 1871. na brežuljku kod crkvice sv. Mihovila nedaleko od Kastva, a inicijator i organizator bila je Kastavska čitaonica (utemeljena 1866.). Uskoro je otvoren i veći broj novih hrvatskih čitaonica, koje također postaju mjesta okupljanja obrazovanih i nacionalno svjesnijih narodnih prvaka, a time i "ognjišta narodne svijesti". Nove su čitaonice otvorene najprije u Puli (1869.), Vrbniku (1871.), zatim u Puntu (1875.), te u Kopru (1878.), dok je talijanska javna knjižnica osnovana u Kopru već sto godina ranije (1760.!). U međuvremenu je u Kastvu osnovana Bratovština hrvatskih ljudi u Istri (1874.) sa zadaćom prikupljanja pomoći za uzdržavanje hrvatskih učenika iz Istre i s Kvarnerskih otoka tijekom školovanja. Na obrazovanju seljaka u gospodarskom smislu *Naša sloga* pridavala je osobitu pažnju širenju pučke knjige, pa se 1873. iznose podaci da je tijekom proteklih triju godina raspačano više knjiga među "slavenskim" seljacima nego među talijanskim tijekom deset godina. Pri tome je biskup Dobrila, a s njime i *Naša sloga* pridavala veliku nadu u izdanju pučkih knjiga *Hrvatskog književnog Društva sv. Jeronima*, koje su bile namijenjene širokim slojevima pučanstva.<sup>4</sup>

Bilo je to i vrijeme kada se u Istri širi iredentistički pokret među istarskim Talijanima, i to uz pomoć matične države. Taj pokret nije priznavao Hrvate u Istri, već samo bezlične Slavene. Doduše, službena Italija prestaje ga podupirati nakon sklapanja Trojnog saveza (Njemačka-Austro-Ugarska, Italija, nastojanjem Bismarcka, 1882. godine, i iz kojega Italija istupa u korist sila Antante u doba Prvoga svjetskog rata, također zbog obnovljenih iredentističkih ciljeva). Zato se još više zbližavaju hrvatski i slovenski političari u Primorju. Oni godine 1878. u krilu slovenskog društva *Edinost* organiziraju *Hrvatsko-slovensko političko društvo*, kojemu postaje članom i Andrija Stanger, i koje će uskoro poprimati i neka obilježja političke stranke. U sklopu ovog

<sup>3</sup> Marino MANIN, *Istra 1870.-1880., "Povijest Hrvata od kraja 15. stoljeća do kraja Prvog svjetskog rata"*, II, Grupa autora, Zagreb, 2005., str. 519; 522-525.

<sup>4</sup> *Isti*, str. 522.-523.

političkog društva zbivala se i politička djelatnost istarskih Hrvata sve do 1902. kad je u Pazinu osnovano *Političko društvo za Hrvate i Slovence u Istri*. Član je također Andrija Stanger, sada već i kao izabrani saborski zastupnik.

Početak osamdesetih godina 19. stoljeća karakterizira i smjena generacija u Istri u hrvatskom političkom vrhu. Umire biskup Juraj Dobrila (1882.), uskoro i Matko Baštijan, dugogodišnji urednik *Naše sloge* (do 1883., umro je 1885.). Od starije generacije ostaje samo Dinko Vitezić, iako je umirovljen 1884. zbog oštrog istupa protiv vladina popuštanja Italiji. Međutim, na političku scenu stupaju nova imena koja će obilježiti politički pokret istarskih Hrvata tijekom idućih desetljeća. Uz M. Laginju (1852.-1930.), izabranoga u pokrajinski sabor 1883., M. Mandića (1849.-1915.), urednika *Naše sloge* od 1883. godine, i V. Spinčića (1848.-1933.), koji je na naknadnim izborima 1882. izabran u Pokrajinski sabor, tu je još i nepravедno prešućivani Andrija Stanger, koji je, kako ćemo vidjeti, kao hrvatski zastupnik biran u tri mandata u Pokrajinski sabor. Te promjene označile su i politički zaokret. Starija generacija inspirirana Strossmayerom i narodnjaštvom ustupila je vodeću ulogu mladim pravašima. Nova generacija zanosi se Starčevićevom vizijom o stvaranju Hrvatske kojoj bi bila pripojena i Istra. Oni su protuaustrijski i protunjemački raspoloženi, a i odlučni su protivnici dualistički uređene Monarhije. Ali kad se radilo o izravnom političkom djelovanju na području Istre, bili su svjesni da bi otvorena protuaustrijska politika bila pogubna za hrvatski nacionalni pokret. Stoga oni ne dovode u pitanje postojanje slovenskog naroda u Istri, znajući da su na načelima zajedničkoga hrvatsko-slovenskoga otpora talijanskom iredentizmu upućeni na političku suradnju i savezništvo. Važnije je to i tim više što se prema službeno objavljenim popisima pučanstva i jedan broj Hrvata (pa i Slovenaca) talijanizira. Stoga u Istri imamo između 1880. godine i 1910. godine u prosjeku nešto više od 42% Hrvata, oko 14% Slovenaca, premda službeni broj Talijana iznosi u prosjeku oko 38%. Ostali, u prosjeku 6% pučanstva, pripadnici su ostalih narodnosti, koje se od 1880. u gotovo cijeloj Europi, pa tako i u Austro-Ugarskoj Monarhiji, a time i u Istri, popisuju prema "materinskome jeziku".<sup>5</sup>

Međutim, kad je riječ o hrvatsko-talijanskim odnosima, situacija je bitno drugačija. Mlađa generacija hrvatskih političara mnogo odrješitije postavlja pitanje materinskoga jezika: zahtijevaju potpunu ravnopravnost jezika u javnom životu i u Pokrajinskom saboru: Matko Laginja svoj nastupni govor u Saboru započinje na hrvatskom jeziku, ali Talijani ga prekidaju, pa su tako hrvatski zastupnici nakon Laginjina govora morali napustiti Poreč u strahu za osobnu sigurnost od reakcije tamošnje svjetine. Pri tome je bio od iznimne važnosti zaključak Carevinskog vijeća u Beču iz 1883. godine koji pred sudovima u Dalmaciji i Istri izjednačava u pravima talijanski i hrvatski jezik. God. 1884. osnovano je u Pazinu društvo *Società politica-istriana (Istarsko političko društvo)* sa zadaćom "širenja talijanske narodnosti, civilizacije i kulture." Iste je godine

<sup>5</sup> *Isti*, n. dj., str. 526-527., *Isti*, "Hrvatski nacionalni pokret u Istri početkom 20. stoljeća", n. dj. str. 578.-583., 582.

(1884.) osnovano u Poreču i društvo *Società istriana di archeologia e storia patria* (*Istarsko društvo za arheologiju i domovinsku povijest*). Dvije godine kasnije osnovano je u Trstu društvo *Pro Patria* (*Za domovinu*), a glavna mu je zadaća osnivanje talijanskih škola i širenje talijanske svijesti na području Primorja. Ovo potonje društvo je zbog spomenutog Trojnog saveza ipak zabranjeno, ali četiri godine kasnije (1890.). No, već godinu dana nakon toga (1891.) osnovano je društvo *Lega nazionle* (*Nacionalni savez*) s istom zadaćom, dakle osnivanje talijanskih škola i širenje talijanske svijesti na području Primorja. Budući da su i Hrvati radili na osnivanju svojih škola i kulturno-prosvjetnih udruga, došlo je uskoro i do kulminacije iredentističke nesnošljivosti na području Istre. Ona se osobito pokazala kad su u Piranu (1894.) protuustavno postavljeni dvojezični natpisi na zgrade sudova, pa je na kraju i vojska primorana izaći na ulice grada.<sup>6</sup>

### 3. U radu Pokrajinskoga sabora

Za daljnji razvoj hrvatskoga preporoda u Istri, kojega je bitna zadaća očuvanje nacionalne svijesti i materinskog hrvatskoga jezika, od velike je važnosti pobjeda Hrvatske narodne stranke na dramatičnim općinskim izborima 1887. godine (trajali su tjedan dana), kada i bužetska općina dolazi u hrvatske ruke. U to vrijeme Hrvati su bili na vlasti u gotovo svim općinama Liburnije i kvarnerskih općina, a stvoreni su uvjeti za preuzimanje vlasti u općinama jugoistočne Istre. Posljedica je takva stanja i prva hrvatska pobjeda na izborima za Pokrajinski sabor u mandatu za godine 1889.-1896. Osvojeno je ukupno devet zastupničkih mjesta (čak osam od dvanaest mjesta u kuriji vanjskih općina i jedno u kuriji gradova), što je najveći uspjeh do tada. Među hrvatskim zastupnicima na prvom je mjestu po broju dobivenih glasova bio upravo dr. Andrija Stanger, tada već i načelnik općine Volosko. U isti su Sabor izabrani još Vjekoslav Spinčić, Fran Flego, Ante Dukić, Laginja, Slavoj Jenko, Matko Mandić, Fran Volarić i Dinko Seršić. Tako je Hrvatsko-slovenska stranka dobila pravo preuzeti mjesto potpredsjednika Pokrajinskog sabora kao i odabir predstavnika vanjskih općina u Pokrajinskom odboru (pokrajinska vlada). Za potpredsjednika Sabora izabran je popularni učitelj i pisac Ante Dukić (1889.-1894.), kojega će zbog smrti iste godine odlukom hrvatskih zastupnika naslijediti Andrija Stanger.<sup>7</sup> Pri tome je i formalno priznanje ravnopravnosti jezika, pa i naroda, ostvareno prilikom otvaranja Sabora, kad je vladin povjerenik održao govor i na hrvatskom jeziku. Do tada je to činio samo na talijanskome jeziku. Ipak, saborska je protalijanska većina pokušavala hrvatskim zastupnicima sprječavati službovnu uporabu njihova jezika u Istarskom saboru. Tada su u znak protesta narodni zastupnici 4. svibnja 1899. napustili sabornicu i o svemu

<sup>6</sup> *Isto*, n. dj. str. 526.-527.

<sup>7</sup> Fran BARBALIĆ, "Prvi istarski sabori (1861.-1877.)", Zagreb, 1954., str. 389. Premda autor to nije istaknuo u naslovu knjige, on je u njoj prikazao sažet pregled i ostalih saborskih perioda, dakle i od 1877. do 1916. godine. Usp. str. 389-428.

putem svoga glasila *Naša sloga* obavijestili svoje hrvatske i slovenske birače i cjelokupnu javnost.<sup>8</sup>

I početkom godine 1895. zastupnici hrvatskoga naroda u Pokrajinskom saboru, dr. Andrija Stanger, Flego, Jenko, Laginja, Mandić, Seršić, Spinčić i Volarić, bili su primorani zbog jezičnoga pitanja obratiti se puku proglasom *Narode!* Razlog je tomu činjenica što je u Pokrajinskom istarskom saboru u Poreču vladajuća protalijanska liberalna stranka 14. siječnja 1895. jednoglasno izglasala protuustavnu odluku o zabrani upotrebe hrvatskoga jezika u tom saboru. Kako je pomno isticala *Naša sloga*, "danas kad imamo za svu Austriju zakone, koji su njezini temeljni zakoni za sve narode," i prema kojima "je svakom jeziku jednaka pravica u školah se urediti i u svem javnom životu; danas, kad nas je u Istri još većina hrvatskoga iliti slovinskoga roda, gospodojuća stranka hoće, da milom ili silom posve potalijani ovu pokrajinu, da se našim jezikom nesmije raspravljati, niti što pitati, niti predlagati". Taj je pokušaj talijanske vladajuće većine (1895.) doveo do prijevremenog raspuštanja Pokrajinskog istarskog sabora.<sup>9</sup> I u sljedeća dva saborska perioda (1896.-1902.) te (1902.-1909.) dr. Andrija Stanger našao se među izabranim hrvatskim zastupnicima u Pokrajinskom saboru. Štoviše, i u vrijeme posljednjih dvaju saborskih perioda od 8. siječnja 1896. do 21. srpnja 1909. Stangeru su hrvatski zastupnici povjerali dužnost potpredsjednika Pokrajinskoga sabora. Za sada znamo da se Andrija Stanger za vrijeme ovih mandata ustrajno zalagao za poštivanje prava hrvatskoga jezika u javnom i službenom životu, te osobito da se u Pazinu utemelji hrvatska gimnazija (utemeljena 1899.), ili barem hrvatske paralelke na njemačkoj gimnaziji u Puli (1890.), kao i za utemeljenje novih hrvatskih pučkih škola (1892.).<sup>10</sup>

Poznato je također da su hrvatski zastupnici u Istri, osobito u godinama izbornih pobjeda u čijem je žarištu i Andrija Stanger, surađivali s hrvatskim opozicijskim zastupnicima u Hrvatskome saboru u Zagrebu, kao i pokrajinskom saboru u Zadru, te da su odobravali njihov otpor talijanizaciji u Dalmaciji, i otpor pokušajima mađarizacije u Hrvatskoj i Slavoniji. Svoju solidarnost s cijelim hrvatskom narodom istarski su zastupnici pokazali i za vrijeme velikosrpskog otpora u Zagrebu 1902. godine, kojega vode pravaško orijentirani intelektualci, i koji je podržan i u Istri, i posebno još za višemjesečnog otpora pokušajima mađarizacije 1903. godine, koji je također uživao podršku hrvatskoga naroda i njegovih zastupnika u Istri i u Dalmaciji. Uz organizaciju prosvjeda skupljala se i pomoć za postradale. No budući da je hrvatski otpor pokušajima mađarizacije 1903. godine sve više preuzimala u ruke i liberalno usmjerena hrvatska opozicija u Zagrebu, koja je istovremeno i protudijalistička, ali i projužnoslavenska, i kojoj se pridružuje i raniji pripadnik Hrvatske stranke prava Fran Supilo, sada i urednik *Novoga lista* u Rijeci, liberalna je opozicija nakon promjene na

<sup>8</sup> N. Šetić, n. dj., str. 99-100.

<sup>9</sup> *Naša sloga*, br. 5, Trst 31. I. 1895., str. 10; N. Šetić, n. dj., str. 99.

<sup>10</sup> F. Barbalić, n. dj. str. 390; 411; 418; 426; 427.

političkome vrhu u Ugarskome parlamentu, kada na vlast dolazi protudijalistički usmjerena koalicija, pokušala s njom stupiti u političku suradnju.<sup>11</sup> Za ostvarenje ovih ciljeva udružena hrvatska liberalna opozicija pripremila je i uspjela za vrijeme Stangerova potpredsjedničkoga saborskoga mandata, ali ne i njegovom inicijativom (!), održati 2. i 3. listopada 1905. u Rijeci, u palači tamošnje slavne Hrvatske čitaonice (koja stoji i danas), konferenciju četrdesetorice oporbenih hrvatskih zastupnika iz Hrvatske i Slavonije, Dalmacije i Istre. Osim Andrije Stangera, tada i potpredsjednika Pokrajinskoga sabora u Istri, od istarskih hrvatskih zastupnika radu konferencije nazočila su još četvorica: Vjekoslav Spinčić, Ante Andrijić, Mate Trinajstić i Dinko Trinajstić.<sup>12</sup> Zasjedanje, kao i cjelokupni rad konferencije od strane oporbenih hrvatskih zastupnika, koja se i nije mogla drugdje održati osim u Rijeci, tada pod vlašću ugarske vlade (1868.-1918.) bili su uvjetovani traženjem novih političkih stajališta i načela glede položaja Hrvata i hrvatskih zemalja u Austro-Ugarskoj Monarhiji, i to zbog političkoga stanja i krize u Monarhiji, izazvanih političkim prilikama u Ugarskoj, odnosno tamošnjom pobjedom opozicije koja je dobila izbore. Naime, Kraljevina Ugarska tada je nastojala svim političkim sredstvima postići potpunu državnu samostalnost, odnosno raspad Dualističke monarhije, što su načelno podržavali i hrvatski opozicijski zastupnici. U tijeku rasprava hrvatski su zastupnici izrazili i uvjerenje da se trajni sporazum između hrvatskog i ugarskog naroda može postići najprije strogim i točnim ostvarivanjem političkih prava hrvatskoga naroda kako ih jamči Hrvatsko-ugarska nagodba (1868.), ali i promjenom odnosa (pa i u smislu dualističkog preuređenja), tada u Hrvatskoj zajedničkih s Ugarskom, kao i sa zapadnom polovicom Monarhije, dakle Austrijom, i to na način da se hrvatskom narodu osigura samostalan politički, kulturni, financijski i opći gospodarski opstanak i razvitak, što ga je do sada ometala liberalna ugarska vlada nepoštivanjem slova i duha Nagodbe. Na tim je temeljima konačno formulirana politika "novoga kursa" (započela već 1903.) i koju je sada izrazila Riječka rezolucija (1905.). Njezina je bit: rezolucija podupire nastojanje mađarske oporbe za većom nezavisnošću prema Austriji. Potpisnici Rezolucije izabrani između četrdesetorice, i među kojima su dva istarska zastupnika, Spinčić i Laginja, ali ne i Andrija Stanger, zahtijevaju za uzvrat sjedinjenje Hrvatske i Slavonije s Dalmacijom na temelju Hrvatsko-ugarske nagodbe, kao i poštivanje svih njezinih garancija (službeni hrvatski jezik, teritorijalna cjelovitost zemlje, i drugo). Istaknut je i uzajamni interes Hrvatske i Ugarske u obrani od sve agresivnije germanizacije, što ju je sobom nosilo dualističko uređenje Monarhije.<sup>13</sup>

<sup>11</sup> Josip HORVAT, *Politička povijest Hrvatske*, Zagreb 1936., str. 318-343; Agneza SZABO, "Uzroci i posljedice političkih demonstracija u Hrvatskoj 1903. godine", *Časopis za suvremenu povijest* 37., br. 3, Zagreb, 2005., str. 397-423.

<sup>12</sup> *Naša sloga*, br. 40, Pula 5. X. 1905., 1582. Usp. također N. Šetić, n. dj. str. 222.

<sup>13</sup> J. Horvat, n. dj. str. 318-30 i dalje; Ferdo ŠIŠIĆ, "Pregled povijesti hrvatskoga naroda", Zagreb 1962., str. 462; N. Šetić, n. dj., str. 223.



Važna je pri tome i konstatacija konferencije, a koju je desetak dana kasnije objavila i *Naša Sloga*, da će se svaki ostvareni napredak hrvatskoga naroda u Hrvatskoj i Slavoniji te pokrajini Dalmaciji (koja ima svoj pokrajinski sabor u Zadru), isto tako povoljno odraziti i na hrvatski narod koji živi u drugim zemljama, posebice "u najizloženijem kraju u Istri."<sup>14</sup> Štoviše, prema dva mjeseca kasnijim tvrdnjama hrvatskoga zastupnika u Istarskome saboru Matka Mandića, a koje je izrekao u raspravi za vrijeme skupštine *Političkoga društva za Hroate i Slovence u Istri* u Puli početkom prosinca iste 1905. godine, prema kojoj, "Riječka rezolucija ide zatim da mađarska koalicija zajamči ravnopravnost hrvatskom narodu". Ipak, Riječku rezoluciju nije željela potpisati Čista stranka prava, koju je tada vodio Josip Frank, pa ni Hrvatska pučka seljačka stranka na čelu sa Stjepanom Radićem. Oni su odmah u javnosti ustali protiv nje. Međutim, samo dva tjedna kasnije, neposredni odgovor na Riječku rezoluciju bila je također i Zadarska rezolucija od 17. listopada iste godine (1905.), koja je djelo srpskih političara. Ova je doduše podržavala zahtjeve Riječke rezolucije, ali uz uvjet da Hrvati sa Srbima podijele svoja suverena prava. Na temelju obiju rezolucija osnovana je već u prosincu iste godine politička stranka Hrvatsko-srpske koalicije (1905.) i koja već iduće godine (1906.) pobjeđuje na parlamentarnim izborima u Hrvatskoj i Slavoniji. Budući da se ona u doba austrijske aneksije Bosne i Hercegovine (1908.) negativno izjavila o noj, morala je uskoro sići s vlasti, ali je ju uskoro opet uspjela dobiti i uz određene oscilacije zadržati sve do 1918. godine.<sup>15</sup> Istovremeno Hrvatsko-slovensku narodnu stranku u Istri, čiji je kandidat u Istarskome saboru i Andrija Stanger, sve više potresaju neslaganja katoličke i liberalne struje. Katolički pokret širio se već od ranije iz Krka, gdje biskup Antun Mahnič osniva glasilo *Pučki prijatelj* (1899.), najprije u Rijeku, zatim volšćanski kraj i ostale dijelove Istre, osobito Pazin, koji postaje žarište katoličkog tiska i udruga (1909.), ali i otpora liberalizmu, premda je Mahnič u početku kroz prvih nekoliko godina surađivao s Hrvatsko-slovenskom narodnom strankom.<sup>16</sup> Stoga možda u ovim činjenicama možemo potražiti i uzroke zašto Andriju Stangera nakon isteka saborskog mandata (1902.-1909.) više ne nalazimo među izabranim zastupnicima Hrvatske narodne stranke u Pokrajinskom istarskom saboru. Ali je u službi načelnika općine Volosko te nove upravne općine Volosko-Opatija (od 1911.) ostao i dalje, do sloma Austro-Ugarske (1918.).

#### 4. Glavna obilježja kulturnog i prosvjetnog djelovanja

Osim ustrajnog djelovanja na političkom polju, hrvatski su preporoditelji u Istri, među kojima, kako smo vidjeli, zapaženo mjesto zauzima i Andrija Stanger, nastojali

<sup>14</sup> *Naša sloga*, br. 41., Pula, 12. X. 1905., str. 1585.

<sup>15</sup> F. Šišić, n. dj., str. 462-467.

<sup>16</sup> M. Manin, n. dj., str. 528.

učvrstiti nacionalnu svijest i očuvati materinski jezik u narodu. Činili su to ne smo i postupnim jačanjem gospodarskog razvoja i povezivanjem njegovih tijekova s onima u ostalim dijelovima Hrvatske, nego također i istovremenim širenjem kulture i prosvjete u narodu. Drugim riječima, radili su na širenju pučkih i srednjih škola, osobito osnivanjem hrvatskih preporodnih i kulturno-prosvjetnih ustanova, među kojima je osim najstarije preporodne Čitaonice u Kastvu (1866.) na prvome mjestu *Društvo bratovštine hrvatskih ljudi u Istri* (1874.), koje osniva Čitaonica u Kastvu s ciljem "potpomaganja učeće mladeži u Istri," i u kojem surađuju gotovo svi istaknuti hrvatski preporoditelji. Društvo je imalo svoje povjerenike širom Hrvatske, zahvaljujući osobito uskoj suradnji s Hrvatskim književnim društvom sv. Jeronima u Zagrebu (1868.), i koje je putem *Danice*, ustvari svakogodišnjeg Koledara i ljetopisa Društva sv. Jeronima, uveliko pridonijelo popularizaciji Bratovštine objavljujući besplatno njegova pravila kao druge vijesti o njegovu radu.<sup>17</sup>

Znajući da još početkom 80-ih godina 19. stoljeća gotovo 60% hrvatskih školaraca u Istri nije moglo pohađati pučke škole ponajprije zbog njihova nedostatka, tamošnji su hrvatski preporoditelji bili svjesni opasnosti koja im je prijetila od djelatnosti talijanskoga društva *Pro Patria* (1886.), a potom i *Lega nazionale* (1891.). Zato su u Istri pokrenuli, i uspjeli, i to uz financijsku pomoć đakovačkoga biskupa Josipa Jurja Strossmayera i zagrebačkoga kanonika Franje Račkoga, utemeljiti Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru, sa sjedištem u Puli (1893.), također i uz odobrenje tamošnjih vlasti od 24. veljače 1893. godine. Dvije godine kasnije Družba je prenijela svoje sjedište u Opatiju (1895.). Uz to među prva 44 financijska utemeljitelja Družbe od kojih je svaki u smislu utemeljiteljne svote darovao za njezino osnivanje sto forinti (od prilike dvije prosječne mjesečne plače, odmah ili u dogovorenim obrocima) nalazimo i Andriju Stangera. Štoviše, uz izabranog predsjednika Družbe dr. Dinka Vitezića, tajnika dr. Matka Laginje, dr. Andrija Stanger izabran je za blagajnika Družbe sv. Ćirila i Metoda, koja, kako smo kazali, uskoro prenosi svoje sjedište u Opatiju.

Prema odobrenim pravilima Družbe njezina je glavna zadaća bila "Da unapredimo koliko je do nas hrvatsko školstvo u Istri u katoličkom i narodnom duhu", jer "cijela znamenita sela i okolice ne imadu pučkih škola, a u mnogo krajeva gdje obstoje, jesu takove da ne nose koristi, pače su često na štetu, jer nisu osnovane na zdravom temelju narodnoga jezika. Tako nam puk pogiba s jedne strane, jer mu ponestaje svake nauke i prosvjetljenja, a s druge strane pogiba i naša narodnost pod uplivom tuđinstva i za nju lažne kulture."<sup>18</sup> Budući da je prema pravilima Družbe njezina osnovna zadaća bila također i prikupljanje novca za ostvarivanje svoje temeljne zadaće, a te su otvaranje i uzdržavanje hrvatskih pučkih škola u Istri, ona se s pravom u svojem

<sup>17</sup> Agneza SZABO, "Osvrt na rad Društva Bratovštine hrvatskih ljudi u Istri za vrijeme njegova utemeljenja i prvog predsjednika Vjekoslava Vlaha (1874.-1883.)", *Zbornik Kastavštine IX.*, Kastav, 2001., str. 29-40.

<sup>18</sup> *Naša sloga*, br. 28., Trst, 13. VII. 1893., 57.

radu oslonila na hrvatske rodoljube u Istri, ali i izvan nje. Zato je već početkom kolovoza 1893. godine uputila posredstvom *Naše sloge* Poziv na podršku i suradnju "osobito našoj najbližoj braći Hrvatima i Slovencem", a nadala se pomoći i drugih naroda" napose slavenskih. Pozivani su svi koji to mogu i žele da postanu članovi Družbe sv. Ćirila i Metoda, plaćanjem redovite godišnje članarine u iznosu od jedne forinte (u prosjeku dvije prosječne dnevnicke), ili kao članovi utemeljitelji koji će odjednom ili u obrocima uplatiti sto forinti, ili pak kao članovi prinosnici koji će darovati onoliko koliko mogu.<sup>19</sup>

Vrijedno je pri tome istaknuti da je odaziv hrvatskoga naroda bio velik u Istri i izvan nje. S kolikim se odobravanjem prihvatila činjenica osnivanja Družbe sv. Ćirila i Metoda, kao i Poziv Družbe za potporu – objavljen putem tiska, vrlo dobro govori i tekst što su ga neposredno nakon objavljenoga poziva za učlanjenje građanstva u Družbu sv. Ćirila i Metoda za Istru objavile najtiražnije hrvatske novine *Obzor* koje su izlazile u Zagrebu, a pet dana kasnije prenijela ga je i *Naša sloga*. Njegova je bit: "U Istri se radi o samoj narodnosti, o samoj eksistenciji narodnoj. Istra je hrvatska zemlja. A ipak? Ipak ju svojataju Talijani, svojataju ju za Italiju. (...). Hrvatski rodoljubi u Istri (među kojima se, kako smo vidjeli, osobito isticao i A. Stanger, op. A. Szabo) – to treba priznati najizričitiše – rade sve moguće, rade čudesa, da se opru talijanskoj bujici. Ali njihova su sredstva veoma čedna, osobito ako se promisli na ona, kojima raspolaže 'Lega'." Što više, u nastavku istoga teksta čitamo i sljedeće: "Istra – talijanska ili hrvatska. U tom leži pitanje, a rješenje toga pitanja stoji do nas. U ovom se slučaju nemože reći da je budućnost nejasna. Budućnost Istre je hrvatska, s Hrvatskom i uz Hrvatsku, kao što mora da bude – samo ako ćemo mi. A mi moramo htjeti."<sup>20</sup> Slijedio je upravo veličanstveni odaziv članova i brojnih darovatelja tijekom prve godine Družbina rada i jednako tako i u tijeku kasnijih godina. Bili su iz svih dijelova Hrvatske, a jednako tako iz Bosne i Hercegovine, Njihova su imena, kao i imena utemeljitelja, zaslugom Družbina blagajnika Andrije Stangera te kasnije i njegovih nasljednika u tome poslu, uredno objavljivana putem javnoga tiska, ponajprije *Naše sloge*, a prenosila su ih povremeno i druga hrvatska glasila. Ona i danas svjedoče o upravo veličanstvenom odazivu članova i brojnih darovatelja tijekom prve godine Družbina rada, ali jednako tako i u tijeku kasnijih godina.<sup>21</sup> Među darovateljima osobito se isticalo katoličko svećenstvo i biskupi. Tako je primjerice biskup J. J. Strossmayer već 22. kolovoza 1893. uputio posebno pismo podrške Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru i njezinu blagajniku Andriji Stangeru novčani prilog u iznosu od

<sup>19</sup> *Naša sloga*, br. 32, Trst, 10. VIII. 1893., 65-66.

<sup>20</sup> *Naša sloga*, br. 33, Trst, 17. VIII. 1893., 67. O osnivanju Družbe pisala su tada i druga brojna hrvatska javna glasila, također i vladin list u Zagrebu *Narodne novine*. I *Narodne novine* slažu se s osnivanjem Družbe, ali ne i politikom njezinog upravnog odbora, kojemu je, kako smo vidjeli, član i Andrija Stanger u svojstvu blagajnika.

<sup>21</sup> Od novije literature vidjeti osobito: N. Šetić, n. dj. 279.-305. Poglavlje "D. Družba sv. Ćirila i Metoda za Istru".

1000 forinti. U Strossmayerovu pismu nalazimo i ove riječi podrške: Osnivanje Družbe "došlo je u dobar čas, da ubije ubitačne upravo namjere neprijateljskih društava, koja velikim novcem djeluju i o tome rade, da se naš dobri narod u Istri svomu vlastitomu narodnom biću iznevjeri i u ono pretvori, na što ga Bog ni narav opredielila nije."<sup>22</sup> Naravno, ne možemo ovdje navoditi sve darovatelje, među kojima su i brojni gradovi i općine, ali recimo da je i zagrebački nadbiskup Juraj Posilović uz druge ranije priloge za preporodne ustanove u Istri godine 1912. oporučno darovao Družbi sv. Ćirila i Metoda za Istru ogromnu svotu od 25.000 forinti.<sup>23</sup>

Takvim se radom Družba odupirala talijanizaciji i zauzimala za širenje kulture i prosvjete u narodu, ali i jačanje hrvatske nacionalne svijesti u Istri, što je također brzo pridonosilo i većem opismenjivanju hrvatskoga narodu i njegovu izlasku na saborske izbore. Time i pobjedi hrvatskih zastupnika za mjesta u Pokrajinskom saboru, i među kojima je, kako je razvidno, kroz gotovo dvadeset godina i Andrija Stanger (1889.-1909.), koji je u međuvremenu i potpredsjednik istoga sabora (1896.-1909.). Uz već spomenutu podršku potpredsjednika Istarskog sabora Andrije Stangera upravo je i zaslugom Družbe sv. Ćirila i Metoda za Istru otvorena u Pazinu prva hrvatska gimnazija u Istri (1899.). U Pazinu je jedno desetljeće kasnije osnovano katoličko društvo *Pučko sijelo* (1909.) i katoličko potporno društvo *Obrana* (također 1909.). Iste god. 1909. upravu učiteljskog društva *Narodna prosvjeta* vode ljudi kršćansko-socijalnog uvjerenja, ali uskoro upravu preuzimaju liberalno oprijedjeljeni učitelji, pa se oni katoličko usmjereni odvajaju i osnivaju *Hrvatsku školu* i pokreću istoimeni časopis. U Pazinu, kao i u više idrugih starskih gradova, među kojima je i Opatija, djelovala je i Matica hrvatska, ali za ove potonje nacionalne ustanove ne raspolazem za sada s dokazima da je i u njihovu radu izravno sudjelovao u svojstvu člana Andrija Stanger.

Ipak, ono što smo mogli za sada utvrditi na temelju relevantnih povijesnih vrela i literature nedvojbeno svjedoči da je Andrija Stanger svojim djelovanjem bio u žarištu hrvatske politike i kulture u Istri. Svojim je djelovanjem zadužio kako Volosko i volšćanski kraj, tako jednako i cijeli hrvatski narod. Stoga je pred nama još i dalje zadaća istraživati život i rad ovog hrvatskoga velikana, kao i mnogih drugih još uvijek nepravedno prešućenih i nepoznatih velikana hrvatske povijesti i kulture.

<sup>22</sup> *Naša sloga*, br. 35, Trst., 31. VIII. 1893., 71. N. Šetić, n. dj., str. 280.

<sup>23</sup> N. Šetić, n. dj. str. 301-302.

## RIASSUNTO

### ANDRIJA STANGER, EMINENTE POLITICO CROATO E BENEMERITO OPERATORE SCOLASTICO E CULTURALE

Dr. sc. Agneza SZABO

*Andrija Stanger rientra nell'ordine dei grandi uomini croati della regione di Volosca (Volosko), che operavano e vivevano nella seconda metà del XIX e nei primi decenni del XX secolo. Le ricerche svolte finora confermano che Stanger fu per tre mandati eletto rappresentante del popolo croato nella Dieta provinciale a Parenzo (Poreč), e per due mandati anche vice-presidente della stessa. Si adoperava inoltre per la promozione della cultura e dell'istruzione, come pure per l'istituzione degli enti croati in Istria: la Confraternita dei SS. Cirillo e Metodio per l'Istria e altri. Per una serie di anni, Stanger fu pure sindaco del comune di Volosca, poi Volosca-Abbazia (Opatija). Anche se molti suoi contemporanei lo consideravano un orgoglio di Volosca e Abbazia, dopo l'occupazione da parte degli Italiani dell'Istria avvenuta nel 1918, dovette ritirarsi dalla vita pubblica. Nonostante il popolo continuasse a stimarlo e rinomati poeti croati continuassero a celebrarlo nei propri versi anche dopo la sua morte, al giorno d'oggi non si riesce a trovare il suo nome in nessuna enciclopedia croata.*

*Pertanto, il presente articolo scritto in occasione del 160.esimo anniversario della Parrocchia di Sant'Anna di Volosca, dove Stanger è nato e ha lavorato, vuole essere un rimedio a questa ingiustizia.*



*Sudionici znanstvenoga kolokvija u Voloskome*